

18. FEJEZET

Illés Gábor – Gyulai Attila – Körösesnyei András

A PLEBISZCITER REZSIMEK LÉTREJÖTTÉNEK LEHETŐSÉGEI ÉS KORLÁTAI: ÖSSZEGZÉS ÉS NÉHÁNY KONKLÚZIÓ

Kötetünk végén visszatérünk néhány, az 1. fejezetben megfogalmazott felvetéshez, az esettanulmányaink alapján válaszolva rájuk; illetve összegyűjtünk további kérdéseket, amelyeket az empirikus esetelemzések vetettek fel.

MILLENNIUMI TRENDEK ÉS PVD

Kutatásunk abból indult ki, hogy vannak olyan átfogó, szinte minden politikai környezetben jelentkező folyamatok, amelyek alkalmas feltételei lehetnek annak, hogy a plebiszciter vezérdemokrácia vonásai megjelenjenek. Előbbieket neveztük millenniumi trendeknek, és azt feltételeztük, hogy e trendek között mozogva, azokat kihasználva a politikai vezetők törekedhetnek arra, hogy plebiszciter irányba mozduljanak el. Vagyis azt feltételeztük, hogy a demokratikus politikai rezsimekben olyan trendek

alakultak ki, amelyek bár nem vezetnek szükségszerű módon vezérdemokratikus rezsimek kialakulásához, valószínűbbé teszik a plebiszciter vonások felerősödését.

Az első kérdés ezzel kapcsolatban természetesen az, hogy mi a kapcsolat az 1. fejezetben részletesen sorra vett millenniumi trendek és a plebiszciter vonások megjelenése között. Milyen mértékben beszélhetünk pusztán kedvező környezetről és az alkalom szülte vezetőkről, vagy másképp, lehetséges-e plebiszciter vezérdemokrácia, ha a millenniumi trendek egyike vagy másika nem mutatható ki, vagy csak gyengébben érvényesül egy adott esetben. A PVD-t Magyarországra alkalmazó korábbi könyvünket (Körösényi–Illés–Gyulai 2020) érte olyan kritika, amely a PVD kontextusainak (a modern demokratikus politika általános kontextusa, a millenniumi trendek specifikusabb kontextusa és a konkrét magyar kontextus) egybemosását róta fel (Szűcs 2021). Kötetünk tanulmányai azonban megerősítették azt a feltételezésünket, hogy a két jelenség (a millenniumi trendek és a plebiszciter vonások megerősödése) között nincsen determinisztikus viszony: a PVD létrejöttében kulcsfontosságú az ágencia, a vezetők fellépése. A millenniumi trendek jelenléte, bár már önmagában a pártdemokráciáktól való elmozdulást jelent, és személyközpontúbbá teszi a demokráciák működését, mégsem vezet **szükségképpen PVD** kialakulásához. Másrészt – ahogy Illés Gábor De Gaulle-ról szóló esettanulmánya (9. fejezet) megmutatta – a millenniumi trendeket megelőzően is létrejöttek plebiszciter rezsimek, ami persze a PVD rezsimefogalmának weberi politikaelméleti gyökereiből is következik (lásd erről bővebben Körösényi 2017; Körösényi–Illés–Gyulai 2020). A PVD és a millenniumi trendek között a viszony tehát nem determinisztikus, hanem – weberi kategóriával – sokkal inkább „elektív affinitásról” (*Wahlverwandschaft* – vö. Löwy 2004) beszélhetünk.

A két jelenség közötti viszony azért is komplex, mert más kontextuális tényezők is fontos szerepet játszanak abban, hogy kialakul-e a rezsimeként értett PVD. Bizonyos kulturális sajátosságok, mint az Egyesült Államok profetikus tradíciói (Light 2022) vagy a francia heroikus

vezetés hagyománya (Hoffmann 1967) kedveznek a PVD-nek. A politikai kultúra mellett pedig intézményi szempontok is fontos szerepet játszanak abban, hogy kialakul-e plebiszciter rezsím (akár a kulturális tényezőket erősítve, akár azok ellen hatva) és milyen formában. Ahogy például Babiš esetében (Gyulai–Horváth 3. fejezet) láthattuk, a meglévő intézményi ellensúlyok és az azok lebontásához szükséges felhatalmazás hiánya korlátozták a plebiszciter rezsím kiépülését. Trump esetében ugyanez az intézményi korlát a drámai feszültség permanens állapotát hozta létre a robusztus plebiszciter rezsimelemek és a status quót őrző erős intézmények között (Metz–Lakatos 10. fejezet). A német eset perszonalizált, de nem plebiszciter politikája az esettanulmányban látható tényezők mellett (Kováts 17. fejezet) részben a föderális rendszer decentralizáló hatásával is magyarázható. Igaz, bizonyos kontextusokban – lásd De Gaulle 1962-es, alkotmányossági szempontból legalábbis megkérdőjelezhető népszavazását (Illés 9. fejezet) – a vezető képes lehet sikeresen átlépni intézményi korlátokon.

Nem arról van szó tehát, hogy a millenniumi trendek bizonyos elemeihez hasonló folyamatok ne jelentek volna meg már a 20. század korábbi évtizedeiben is, hiszen például a tömegdemokrácia és tömegsajtó olyan tényezők, amelyek az eredeti weberi felvetést is befolyásolták. Az azonban így is látható, hogy a millenniumi trendek maradéktalan és mai értelemben vett érvényesülése nem szükséges előfeltétele a plebiszciter vezérdemokráciának: ismét a francia esettanulmányra utalva mondhatjuk, hogy De Gaulle a törésvonal-politika korában (a választói *dealignment* millenniumi trendje előtt) is képes volt plebiszciter rezsímet kialakítani – igaz, ehhez szükség volt arra, hogy a törésvonalak (*cleavage*) Franciaországban ne determinálják közvetlenül a választói magatartást.

Mindez – további, a két világháború közti időszakból hozható történeti példákkal együtt – megerősíti azt az eggyel absztraktabb elméleti szinten megfogalmazott feltevésünket, hogy a PVD a törésvonal- (és érdek-) alapú Lipset–Rokkan-féle politikakép egy alternatív demokráciaelméleti modellje: a bottom-up, törésvonal-alapú pártrendszerrel,

pártdemokráciával szemben a PVD-t az erősebb szavazói volatilitás, a vezetői ágencia, a top-down politika elemeinek a markáns jelenléte, az emocionális és identitásalapú táborteremtés jellemzi. A millenniumi trendek éppen a törésvonal-alapú, Lipset–Rokkan-i értelemben „befagyott” pártrendszer (Lipset–Rokkan 1967) – korábban mintegy fél évszázadon keresztül érvényesülő – korszakával szemben kapnak jelentőséget, mivel gyengítették a rezsiformáló vezetői politikai ágencia strukturális korlátait.

Másrészt arra is igyekeztünk példákat hozni, hogy egyes esetekben a millenniumi trendek megjelenése mellett is a plebiszciter vonások kifejezetten csak gyengén vagy átmeneti módon jelentkeztek (mint Kurz, Babiš és bizonyos mértékig Johnson esetében);¹ illetve egyenesen a PVD jellemző vonásainak hiányát mutatja Angela Merkel kancellársága (Kováts 17. fejezet). Összességében tehát megfogalmazhatjuk azt a megállapítást, hogy a PVD nem automatikusan és nem is azonos módon alakul ki, mert még a millenniumi trendek mellett is döntő fontosságú marad a politikai vezető személye és a konkrét kulturális-intézményi kontextus.

MINDENNAPIVÁ VÁLÁS

Lényeges kérdés, hogy amennyiben a plebiszciter vezérdemokrácia alapja a karizmatikus és a racionális-legális legitimáció összekapcsolódása, de a karizmatikus legitimáció legalább bizonyos mértékig ellenáll a mindennapivá tételnek (mert a rendszeres választások ellenére mégis a rendkívüliségben, a válsághelyzetben igazolódik), akkor ebből következik-e a plebiszciter vezérdemokrácia nem mindennapi, átmeneti jellege is.

Fogalmi értelemben a plebiszciter vezérdemokrácia mint rezsimtípus mindennapivá válása két szempontból merülhet fel. Egyrészt felvethető, hogy a személyközpontú rezsimben a vezető távozása, leváltása után

1 Lásd Kováts 2. fejezet; Gyulai–Horváth 3. fejezet; Gáspár 6. fejezet.

lehetséges-e betölteni a helyét, megőrizve a rezsिम addig meglévő sajátosságait. Másképpen fogalmazva, ahogyan Weber a karizma rutinizációjának kérdését vetette fel, kérdésünk most az, hogy rezsimként átörökíthető, továbbadható, **rutinizálható-e** a plebiszciter vezérdemokrácia.

Másrészt, az a kérdés is megfogalmazható, hogy a rendkívüli helyzetekre, válságokra, politikai polarizációra, olykor radikális közpolitikára, gyakori hatalomtechnikai intézményi átalakításokra épülő, sőt számos esetben azokat generáló rezsिम esetében beszélhetünk-e konszolidációról. Konszolidáció alatt itt a felsorolt, rendkívüliség felé mutató tendenciákkal ellentétes irányú mozgásokat, azaz visszakanyarodást, **„normalizálást”** értünk: a bürokratikus-technokratikus, illetve racionális-legális elemeknek az újbóli, legalább részleges megerősödését a karizmatikus vezetésből következő kiszámíthatatlanság és destabilizáció rovására.

Időtávját tekintve a rutinizáció kérdése a hosszú időtartamra (egy vezető politikai karrierjén túlmutató időtávra) vonatkozik, a konszolidáció kérdése pedig inkább „középtávra”, választási ciklusokon igen, de politikai generációkon nem átnyúló folyamatokra. Alább előbb a konszolidáció, majd a rutinizáció kérdéskörét tárgyaljuk.

Teljes konszolidációról egész biztosan nem beszélhetünk: a plebiszciter vezérdemokráciára jellemző – egyszerre karizmatikus és racionális-legális – legitimációs kettősség, pontosabban az abban meghúzódó feszültség fennmarad és nem felszámolható. Ez azt is jelenti, hogy sem konszolidációról, sem teljes dekonszolidációról nem beszélhetünk. A PVD azért teremt **stabilnak tételezett** struktúrákat – például új alkotmányos kereteket –, hogy felboríthassa őket, igazolva saját maga szükségességét; és fordítva, ugyanezért dekonszolidál, generál például válságokat a viszonylagosan stabilnak látszó kiindulópontban. Ugyanakkor, ahogy arra már korábbi kutatásainkban utaltunk (Körösényi–Illés–Gyulai 2020, 127–131.), fokozati különbségek lehetnek a plebiszciter rezsimek között, azaz részleges konszolidáció nagyon is lehetséges. A kötetünkben elemzett esetek közül De Gaulle, bár alkalmi jelleggel hajlandó volt átlépni vagy legalábbis feszegetni a (részben általa kialakított) intézményi korlátokat,

mégis voltak hosszú távú intézményépítési szándékai, szemben például a korábbi kutatásunkban elemzett Orbán-rezsim esetével, amelyet nagymértékben az ad hoc, a pillanatnyi hatalmi-politikai érdeknek alárendelt intézményi változtatások jellemeztek (Körösényi–Illés–Gyulai 2020, 128–130.).²

Egyes pontokon ugyanakkor különbség mutatható ki a konszolidáció és dekonszolidáció kettősségének konkrét megjelenési formáját tekintve. Bizonyos plebiszciter vezetők például nagyban építenek a karizmatikus legitimáció rendkívüliségére, miközben az intézményes kereteket nem módosítják, és/vagy nem vezetnek be radikális közpolitikákat. Berlusconi például olyan plebiszciter vezető volt, akit kevésbé jellemzett a közpolitikai radikalizmus, emellett mérsékelt intézményi reformjai is sikertelenek maradtak a kellő politikai támogatás hiányában (lásd Molnár 5. fejezet; Körösényi–Patkós 2015). Donald Trump karizmatikus vezérsége és plebiszciter képvisellete már több radikális közpolitikai újítást hozott, de az intézményalakítási törekvései csak kis részben jártak sikerrel. Másoknál – mint például a már említett Cháveznél, De Gaulle-nál vagy Orbánnál – az intézményi környezet és a közpolitikai *best practice* dekonszolidálása is jellemző.

Összegezve: a PVD és a (radikalizmus és a válsággenerálás ellentétként értett) konszolidáció közötti feszültség *fogalmilag* adott, azaz a PVD mint rezsim teljes mértékű konszolidációja nem lehetséges. A feszültség tényleges mértéke, azaz hogy legalább valamiféle „relatív konszolidációra” sor kerül-e, már empirikus kérdés, és a könyvben elemzett esetekben több lehetséges kifutást is láthatunk.

A mindennapivá válás másik dimenziója a hatalomváltás kérdése, amely a karizma továbbadhatóságával függ össze (ennek időtávja pedig

2 Igaz, ezek a változások jórészt egy irányba mutattak, miként a kötetünkben is tárgyalt Chávez-rezsimben is (Körösényi 15. fejezet), mégpedig a végrehajtó hatalomnak (és azon belül is annak vezetőjének) megerősítése, de jure és de facto primátusának megteremtése irányába, a vele szemben álló intézményi korlátok felszámolásával vagy politikai semlegesítésével. A PVD orbáni autoriter verziójához képest azonban a chávezi hatalomgyakorlás fokozatosan autokratikussá vált.

logikus módon az egy politikusgeneráción túlmutató hosszú táv). Weber a *Gazdaság és társadalomban* részletesen tárgyalja ezt a problémát (Weber 1987, 252–260.), és analitikusan többféle módját is elkülöníti: (1) egy másik, karizmatikus személyiségjegyekkel rendelkező vezető keresése; (2) utódválasztás legitim eljárással (ez a karizma legalizálódásához vezet); (3) utódkijelölés a karizmatikus vezető által; (4) a karizma vérhez „kapcsolása”, és ezáltal örökölhetővé tétele (ez a karizma „tradicionalizálódásához” vezet); illetve (5) a karizma átvihetőségének hite (hivatali karizma). A lehetséges megoldási lehetőségek sokfélesége (amelyekre Weber minden esetben hoz történeti példákat) jól mutatja a jelenség komplexitását.

A probléma megértéséhez a kötet esettanulmányai kétféle értelemben is hozzájárultak. Bemutatták egyrészt azt, hogy a karizma valamilyen formában való megőrzésére tett kísérletek a 20. század közepére, végére és a 21. század elejére ugyanúgy jellemzőek, mint a Weber által tárgyalt történeti korszakokra. Másrészt azt, hogy a politikai vezetők a karizmatikus örökség aktualizálását illetően is meglehetősen kreatívak. Ilyen vonatkozásban említendőek egyfelől a francia esettanulmányok. Ahogy Soós Eszter Petronella (4. fejezet) írja: „a mindenkori francia köztársasági elnöktől elvárt egyfajta karizma.” Ez leginkább a „hivatali karizma” weberi leírására emlékeztet, és azért különösen érdekes, mert az elvárás egyszerre létezik annak belátásával, hogy – miként már De Gaulle közvetlen utódja, Georges Pompidou felismerte – a Tábournok utódai a rezsim alapítójához képest egyértelműen „karizmahíányban” fognak szenvedni (Gaffney 2010, 101.). Ez a paradox feszültség – a karizma elvárása a francia elnöktől a „dramatizált” (Gaffney 2010) Ötödik Köztársaságban, ugyanakkor az elvárásnak való teljes megfelelés lehetetlensége – vezet olyan, a kivételességet hangsúlyozó imázskonstrukciókhoz, mint Macron „jupiteri elnöksége” (Soós 4. fejezet).

De az esettanulmányok között a karizma rutinizálódásának kevésbé intézményesített verziójára is találunk példát: ilyen a peróni örökségből építkező Menem-rezsim – a vezető itt sem elsődlegesen saját karizmatikus vonásaira építi legitimitációját, hanem arra, hogy ő az elismert és

igazolt karizmatikus vezető örökségének továbbépítője (lásd Galambos László elemzését a 8. fejezetben).³ Hasonló, de még komplexebb példa a rákbetegségben elhunyt Hugo Chávez utódja, Nicolás Maduro venezuelai elnök. A chávezi imázst utánzó Maduro, akit Chávez még életében utódkijelént nevezett meg (utódkijelölés a karizmatikus vezető által), egy választási nagygyűlésen kijelentette: „Chávez egyedi volt, megismételhetetlen [...] De én az ő fia vagyok” (Rathbone–Mander 2013). Maduro esetében így egyszerre jelent meg a karizmatikus vezető általi utódkijelölés és legalábbis szimbolikusan a fiktív vérségi kötelékre apelláló „örökölt” karizma.⁴ Amint továbbá a lengyel esetet tárgyaló fejezetből is látható, bizonyos mértékig a karizma átörökítésére került sor az elhunyt Lech Kaczyński és testvére, Jarosław Kaczyński **között** (Benedek 12. fejezet).

Eseteink alapján általánosíthatóbb eredménynek tekinthető az, hogy a karizmatikus vezető bukásával vagy egyszerű távozásával az általa felépített rezsim más irányt vesz. Elképzelhető visszarendeződés, amikor a plebiszciter vonásokat felmutató vezetés után azzal explicit módon szembe forduló, magát éppen a különbség által elfogadtató politikai vezetés kezd munkálkodni. Tanulmányaink közül erre utal a Babiš (Gyulai–Horváth 3. fejezet) és Kurz (Kováts 2. fejezet) utáni cseh, illetve osztrák politika – igaz, mindkét esetben csak a PVD mérsékelt formájával találkozunk, markánsabb plebiszciter rezsimepítés nem valósult meg. A karizmatikus és „karizmahiányos” politikai vezetés váltakozására lehet példa néhány közép-európai ország (lásd például Bojko Boriszov bolgár miniszterelnök ciklusait vagy a cseh ügyvezető kormányok sorozatát), de

3 Bár a karizma fogalmának operacionalizálása meglehetősen vitatott, megkockáztatható, hogy az említett argentin eset „örökölt karizmája” sem működőképes az arra – legalább bizonyos mértékig – alkalmas „fogadószemélyiség”, az idézett esetben Menem nélkül (Galambos 8. fejezet).

4 Az örökölt karizma példája lehet a Fülöp-szigetektől a Ferdinand Romualdez Marcos Jr. elnökjelölt és Sara Duterte alelnökjelölt páros fölüeny választási győzelme a 2022. májusi elnök- és alelnök választásokon. Marcos Jr. a néhai diktátor, Ferdinand Marcos fia, Sara Duterte pedig a leköszönő Rodrigo Duterte elnök lánya. Sara Duterte élvezte apja, a leköszönő karizmatikus elnök támogatását (Galvez 2022), így esetében utódkijelölésről is beszélhetünk. A Fülöp-szigeteket a politikai dinasztiák uralma jellemzi, Sara Duterte-t korábban már Davao City polgármesterei székébe is karizmatikus apja polgármestersége után **választották**.

az olasz politika elmúlt évtizedei is. Nyilvánvalóan megfontolandók azok az esetek is, amikor a karizmatikus vezért választások során megfosztják formális pozíciójától, de ez nem jelenti azt, hogy a követők mind elfordulnak tőle, azaz a karizmatikus vezető ideiglenesen „bevitte” karizmáját az általa elnyert közhivatali funkcióba, azt felhasználva még talán erősítette is, de onnan távozva megtartotta, és továbbra is érvényesítette követőivel való – immár ellenzéki – politikai pozíciójában. Bár utóbbira példa lehet Trump elnöksége utáni szerepe,⁵ az egyesült államokbeli, a latin-amerikai, a francia és talán bizonyos mértékig a török esetek kapcsán az is felmerül, hogy a karizma hivatali karizmaként is értelmezhető, vagyis nem a vezető kölcsönzi az elnyert posztnak, hanem az legalább részben a posztból származik rá. A hivatali karizma kategóriájával kapcsolatban a parlamentáris rendszerekkel szemben az Egyesült Államok és számos latin-amerikai állam példája felveti, hogy az elnöki – Franciaország esetében a félelnöki – rendszerek esetében nemcsak a politikai vezető lehet karizmatikus, hanem bizonyos mértékig maga a betölthető és elnyerhető hivatali pozíció is rendelkezik a karizma formájával, ami legalább részben „automatikusan” kiterjed a posztot betöltő vezetőre is.

MÉRSÉKELT ÉS RADIKÁLIS PLEBISZCITER REZSIM

Mivel a PVD megközelítése, ahogy azt az 1. fejezetben rögzítettük, alapvetően nem klasszifikáló, hanem esetorientált, az eddigi vizsgálatok alapján nem látszanak olyan egyértelmű kritériumok, amelyek minden esetre alkalmazhatók lennének a mérsékelt és radikális plebiszciter rezsimek közti különbségtételhez, noha az egyes esetek szintjén a különbségek a kötet tanulmányai alapján jól láthatók. A radikális PVD minősítéshez a következő „hüvelykujjszabályokat” alkalmaztuk. Ezek valamelyikének érvényesülése esetén beszélhetünk radikális PVD-ről:

5 Erre példa Orbán 2002–2010 közti szerepe is (Körösényi–Illés–Gyulai 2020).

- kevés, de robusztus, radikális PVD-vonás *vagy* minden vonás jelenléte, legalább részben radikális formában;
- politikai rendszer intézményes kereteinek robusztus átalakítása (például jelentős alkotmánymódosítás);
- legitimitáció jellegének elmozdulása, különös tekintettel a közvetlen kapcsolat irányába (például valamilyen formájú akklamáció) a rögzített eljárások rovására.

Ezzel ellentétben a mérsékelt plebiszciter rezsimek esetében a PVD jellemzőinek hiányos vagy gyengébb formában való jelenlétéről beszélhetünk (lásd a bevezető fejezet 3. pontját). Jellemző módon ezek az esetek olyan körülményekkel járnak együtt, mint a megosztott verseny, például a plebiszciter kísérletbe kezdő miniszterelnök és konkurens államfő között, a minősített többség által védett közjogi keretek, vagy a konszenzusos/jogias politikai kultúra.

A fentiek fényében eseteink egy részében radikális plebiszciter rezsimről (De Gaulle, Chávez, Morales, Menem, Fujimori, Kaczyński, Vučić, Bolsonaro, Trump, Erdoğan) beszélhetünk. Míg a radikálisként kategorizált esetek legtöbbszörében a radikális plebiszciter vonások a legtöbb, az 1. fejezetben megadott dimenzióban megjelentek, Jair Bolsonarót és Donald Trumpot annak ellenére soroltuk ide, hogy az intézményrendszert nem, vagy csak korlátozottan tudták átalakítani.⁶ Bár Bolsonaro a közpolitika-alkotásban és a hatalomgyakorlásban sem volt radikális – az általa a politikai diskurzusban végrehajtott változtatások és a kollektív értékrendszer átformálására tett erőteljes kísérletei indokolhatják a radikális besorolást (Drávucz 11. fejezet). Szintén megemlítendő, hogy a radikális PVD-t nem zárja ki az sem, ha egy-egy dimenzióban éppen a PVD ideáltípusa által rögzítettől eltérő irányú mozgás figyelhető meg, amennyiben más dimenziókban a PVD jegyei radikális formában figyelhetők

6 A politikai intézményekre (*polity* dimenzió) fókuszáló liberális demokrácia elméletével szemben ugyanis a PVD-nek az elsődleges dimenziója a politikai folyamat (azaz a *politics* dimenzió) (vö. Körösenyi–Illés–Gyulai 2020, 68.).

meg (lásd például a bürokratikus koordináció erősödését a klientelizmus bizonyos formáinak rovására De Gaulle idején).

Érdemes kiemelni a legtisztább, a PVD ideáltípusához legközelebb eső esetet is: Chávez Venezuelájában a 2000-es évek közepéig a plebiszciter vonások nem csupán teljeskörűen érvényesültek, de azok olyan mértékig alakították át a politikai környezetet, hogy teljesen új politikai rezsim alakult ki. Chávez képes volt a „saját képére” formálni a politikai berendezkedést, és a plebiszciter képviselő és legitímáció pilléreire támaszkodva alkotmányos változásokat ért el (amelyek ugyanakkor, mint a venezuelai esetben látható volt, nem jelentenek szükségszerűen „berendezkedett” rezsimet a konszolidáció értelmében). Korábbi munkánkban ilyen esetnek tekintettük a 2010 utáni Orbán-rezsimet is (Körösenyi–Illés–Gyulai 2020).

Érdemes még megemlíteni, hogy a PVD logikája mellett több, radikális PVD-ként jellemzett latin-amerikai esetben is megjelent az autokratikus működésmód is, akár kiegészítő logikaként (Menem, Fujimori), akár fokozatosan dominánssá válva (Chávez a 2000-es évek közepétől). Hasonló tendenciára mutat rá Egeresi Zoltán Erdoğanról szóló elemzése is (14. fejezet). A PVD és az autokratizálódás logikája abban az értelemben ugyanakkor el is válhat egymástól, hogy egy mérsékelt PVD is mutathat – egy másik fogalmi dimenzióban – erősödő autokratikus vonásokat, ahogyan ez Vučić szerb elnök esetében is látható (Benedek 7. fejezet). A Putyin-esetet pedig éppen amiatt nem tarthatjuk PVD-nek, mert itt a plebiszciter logika mindvégig csak kiegészít másféle rezsimműködési módokat (például az autokratikus eszközök alkalmazását, illetve az elitcsoportok közötti egyensúlyozást).

A vizsgált esetek egy másik részében viszont legfeljebb mérsékelt plebiszciter rezsim létrejöttéről beszélhetünk (Berlusconi, Macron, Johnson, Fico, Boriszov, Vučić). Más esettanulmányok (Kurz, Babiš) pedig egyenesen a plebiszciter elmozdulás átmenetiségét emelték ki, rámutatva, hogy az említett vezetők nem tudtak tartós hatást gyakorolni országuk

rezsimműködésére. Végül, Angela Merkel esete, mint nem plebisziter rezsím, elméletünk magyarázóerejének határait mutatja meg.⁷

A PVD ÉS A REZSIMMŰKÖDÉS ALTERNATÍV LOGIKÁI

Úgy véljük, a kötet vizsgálatainak egyik fő hozadéka, hogy alternatív rezsimműködési logikákat azonosítottak és ütköztettek, és ezáltal „megmentették” az elméletet a túlfeszítéstől. A kötet tanulmányai alapján két ilyen alternatív logikáról is beszélhetünk.

Az egyik az autokráciáé. Bár sok irodalom szinonimaként kezeli az autoriter és az autokratikus fogalmakat, etimológiai eredetük alapján különbséget tehetünk közöttük: míg előbbi a tekintély fogalmához kapcsolódik (tekintélyelvűt jelent), utóbbi az önkényességhez (vö. Takács 2017). Előbbi összefér a legitim uralommal, utóbbi azonban már annak korlátai felé mutat. Weber ugyanis az uralom jelentését szűkebben határozza meg, mint a hatalomét: „Uralomról beszélünk, ha van rá esély, hogy egy meghatározott tartalmú parancsnak megadható személyek engedelmeskedni fognak”, míg hatalomról akkor beszélhetünk, „ha egy társadalmi kapcsolaton belül van rá esély, hogy valaki saját akaratát az ellenszegülés ellenére is keresztülvigye, függetlenül attól, hogy min alapul ez az esély” (1987, 77.). Ennek alapján logikusnak tűnik, hogy a PVD-t mint személyközpontú, autoriter jegyekkel is rendelkező (bár a tiszta karizmatikus uralomhoz képest antiautoriter irányba elmozduló) rezsímet elkülönítsük azoktól a berendezkedésektől – az autokráciáktól –, ahol a hatalmi önkény (a konkrét rezsimműködés szintjén például a választási csalások, a politikai ellenfelek megfélemlítése, a széles körű rendőri

7 Megjegyzésre érdemes, hogy Merkel rezsímjének ilyen értékelése nem egyenlő azzal az állítással, hogy Merkelt ne lehetne kiemelkedő vezetőnek tekinteni. A karizmatikus vezetők mellett az ideologikus és a pragmatikus vezetők is lehetnek kiemelkedő, nagy hatású vezetők (vö. Mumford 2006; Kiss 2016) – mindez azonban kívül esik jelen kutatási projekt fókuszán.

erőszak stb.) központi szerepet játszik a rezsím fenntartásában.⁸ Más-képpen fogalmazva – és ismét Webertől kölcsönözve –, utóbbiakban az erőszak nem pusztán „ultima ratio” (hiszen ez minden politikai szervezetben így van), hanem „szokásos igazgatási eszköz” (1987, 78.), ezzel pedig kívül kerülnek a PVD-n.

Fontosnak tartjuk itt megjegyezni, hogy a PVD/autokrácia elhatárolás egészen eltérő logikára épül, mint az autokráciákat, hibrid rezsimeket és liberális demokráciákat egy tengelyre helyező, alapvetően a Schumpeter által bírált klasszikus demokráciaelméletből kiinduló megközelítések. Az autokráciák nem azért nem PVD-k, mert „már” elhagyva a PVD alapjellegzetességeit „továbbcsúsztak” a nyílt önkényuralom irányába. Más-képpen fogalmazva: nem egy tengelyen való határhúzásról van szó, hanem eltérő rezsimműködési logikákról. Az autokráciák működésében a PVD-hez képest a tekintélyelvű – tehát legitimitásra épülő – uralom legfeljebb másodlagos tényező, mert a vezér és a követők között nincs tényleges elismerési viszony. Azaz a PVD-ben a politikai küzdelem és verseny – univerzálisan elfogadott „megfelelőségi” (például „fair” választások) kritériumok hiányában is nélkülözhetetlen, autokráciákban viszont nem egyszerűen mímelt, hanem redundáns az erőszakra és/vagy nyílt csalásra épülő politikai rendszerben. Tehát az autokráciák nem már vagy még nem PVD-k, nem tökéletlen vagy sérült PVD-k, hanem egy eltérő dimenzióban tartják fenn a vezető hatalmát.

A kötet által elemzett esetek megítélése viszonylag egyszerű: a Putyin-rezsím a politikai riválisaival szembeni erőszak alkalmazása és a választási manipulációk miatt a szemünkben egyértelműen autokrácia, ahol a karizma – ahogy azt Metz Rudolf (16. fejezet) esettanulmánya kimutatta – nem alapvető fontosságú (ellentétben azzal, ahogy azt

8 A kortárs realista politikaelmélet például hangsúlyozza (Sleat 2013), hogy a legitimitás érvényessége mindig korlátozott, mindig lesznek személyek és/vagy csoportok, akik a hatalom legitimitásigényét nem fogadják el, és velük szemben a hatalom rákényszerülhet az erőszak alkalmazására. Azonban ez nem valódi ellenvetés érvelésünkkel szemben, hiszen állításunk az, hogy a rezsímet domináns működésmódja alapján érdemes kategorizálni.

gyakran feltételezik), sokkal inkább kiegészítő szerepe van a hatalmi önkény és az elitcsoportok közötti egyensúlyozás mögött.⁹ Az elemzett esetek közül még a venezuelai kiemelten érdekes, mivel a Chávez-rezsim működésmódja (Körösényi 15. fejezet) a kétezres évek közepéig jól leírható volt radikális PVD-ként, onnantól kezdődően azonban a represszív eszközök ellenzékkal szembeni szisztematikus alkalmazása miatt fokozatosan egy másik logika, az autokráciáé lett domináns: a Chávez-rezsim diktatúrává vált. Ezért is beszélt a róla szóló fejezet „inverz bonapartizmusról”: míg III. Napóleon egy autokratikus tett (egy puccs) után kért és kapott nagyarányú népi felhatalmazást,¹⁰ addig Chávez népi felhatalmazással jutott hatalomra, viszont fokozatosan autokratikus (azaz erőszakos hatalmi) eszközöket kezdett alkalmazni rezsimje fenntartása érdekében.¹¹

A másik alternatív működési logika a perszonalizált, de érdemi plebiszciter jegyeket nem mutató rezsimké. Az esettanulmányok közül Angela Merkel politikájának elemzése (Kováts 17. fejezet) megvilágító e tekintetben. Merkel politikáját, ahogy Kováts Eszter Ansell és Fish nyomán

9 Az autokratikus rezsimék és a PVD ilyen értelmű elhatárolásának fontos következményei vannak például a magyarországi és oroszországi rezsimék egymáshoz való elhelyezésére nézve. Míg egyes megközelítések (Csillag–Szelényi 2015; Magyar–Madlovics 2021) elsősorban a hasonlóságokat hangsúlyozzák, a mi megközelítésünk – nem tagadva, hogy bizonyos hasonlóságok **fennállhatnak** – a domináns rezsimműködési logikát illetően a különbségeket állítja fókuszba.

10 Ehhez hasonló pályát mutat a (kötetünkben nem elemzett) 2022-es tunéziai népszavazás a hivatalban lévő elnök uralmát kiszélesítő alkotmányról, amely az arab tavasz időszakát zárja le.

11 A fogalmi tisztázás érdekében fontos megjegyezni: joggal vethető fel, hogy Weber azzal, hogy I. és III. Napóleon a PVD példaként említi, nem differenciál kellőképpen, „cseppfolyósítja az ideáltípus határait”, hiszen mindketten erőszakos eszközökkel ragadták meg a hatalmat (Breuer 1998). Breuer szerint a francia második köztársaság 1848-tól – amikor III. Napóleon legyőzte Cavaignac tábornokot és Ledru-Rollint az elnökválasztási küzdelemben – 1851-ig (Napóleon puccsáig) plebiszciter demokrácia volt, utána azonban „plebiszciter diktatúra”. Ezen a helyen nyilván nincs terünk az esetet részletesen elemezni, és dönteni arról, hogy vajon a második császárság választásai és plebiszcitumai szisztematikus befolyásoltak voltak-e autokratikus eszközök által. Azonban annyit érdemes megjegyezni, hogy ha dinamikusan szemléljük a rezsim működését, azaz feltételezzük, hogy képesek belső átalakulásokra, akkor az, hogy egy rezsim egy puccsal kezdődött, még nem zárja ki szükségképpen, hogy a későbbiekben népi felhatalmazást kérjen, és PVD-vé váljon (erre utal az „inverz bonapartizmus” elnevezés is).

nevezi, „nem karizmatikus személyközpontúság” jellemezte, és más, a mérsékelt PVD-kre (például Babiš vagy Kurz esetére) jellemző vonások is hiányoztak nála (mint például az állampolgárokkal való közvetlen kapcsolat keresése, a populista stílus vagy a képviseleti intézmények kiüresítésének kísérlete). Összegezve konklúzióinkat: a perszonalizáció millenniumi trendje nem kapcsolódik szükségképpen össze a plebiszciter politikával.

MÓDSZERTANI TANULSÁGOK

Végezetül az esettanulmányok elkészülte és azok utólagos áttekintése alkalmat ad a módszertani önreflexióra is. Ahogy az 1. fejezetben is említettük, az általunk követett – szándékunk szerint weberi szellemű – fogalomalkotási stratégia nem más, mint „állandó, ide-oda cikázó mozgás valóság (történelem) és elmélet között” (Erdélyi 2003, 82–83.). Ennek az „ingázásnak” a konkrét esetek és az elméleti megfontolások között egyik lehetséges hozadéka fogalmaink történeti és kortárs példák alapján történő pontosítása: ahogy említettük, a PVD más rezsimműködési formáktól való elhatárolását (egyfelől szembeállítását az autokratikus működésmódú rezsimekkel; másfelől az olyanokkal, ahol a perszonalizáció millenniumi trendje ellenére sem jelentkeztek plebiszciter tendenciák) tekintjük az egyik legfontosabb ilyen irányú eredménynek. Ehhez kapcsolódott a millenniumi trendekhez való viszony tisztázása, amely segít a PVD történeti érvényességének meghatározásában. Ebben a De Gaulle-eset, ahogy Illés Gábor a 9. fejezetben említette is, tekinthető kritikus esetnek, amely – mivel a Tábornok tevékenykedése megelőzte a millenniumi trendeket – megmutatja, hogy a PVD fogalma nincs hozzákötve

a kortárs trendekhez.¹² Természetesen az érvényességi horizont tisztázása még folytatható lenne. A Weber által több helyen említett 19. századi példákkal (például William Gladstone, III. Napóleon) nem foglalkozott esettanulmány, de ugyanígy a 20. századi (például Ronald Reagan, Margaret Thatcher) és a kortárs esetek köre is bővíthető lenne (például Andrés Manuel López Obrador és Rodrigo Duterte politikai vezetésének elemzésével). Emellett az alkalmazott fogalmak további pontosítására és a köztük lévő viszonyok feltárására is lenne még tér: például, hogy az érdeemi politikai verseny mennyiben konstitutív sajátossága a PVD-nek (azaz például a francia második császárság puccs utáni időszakának valamelyik időszetele tekinthető-e PVD-nek); illetve a karizma körüli értelmezési vitákat (például, hogy mennyiben tágítható a fogalom) sem nyitottuk ki igazán a jelen kötetben.

Túl a központi fogalmak pontosításán, az empirikus vizsgálatoknak egyfajta „terapeutikus” funkciója is lehet. Ez alatt – ismét Erdélyi Ágnes tanulmányára hivatkozva – azt értjük, hogy az empirikus esetelemzés emlékeztetheti a politikatudóst arra, hogy ugyan fogalmaival a valóság gondolati képét alkotja meg, azonban a feltárt gondolati képek közötti összefüggések a fogalomalkotó tudós konstrukciói; nem pusztán a minden esetben meglévő ismétlődések leképeződései, inkább „objektíve lehetségesek” (Erdélyi 2003, 82–83.). Ebből adódóan egy-egy esetben nem kell szükségképpen megjelennie az összes feltételezett kapcsolatnak (ez megmutatkozott az esettanulmányok lazább szerkezetében: több szöveg is elsődlegesen a PVD azon sajátosságaira fókuszált, amelyek

12 Ennyiben jelen kötet megválaszolja Szűcs (2021) egyik, már említett kritikáját korábbi munkánkról, amely voltaképpen a fogalmi tisztázottságot az „ingamozgás” egy olyan, korai fázisában (egyetlen, Magyarországról szóló esettanulmány kapcsán) kérte számon a PVD elméletén, amikor még nem állt rendelkezésre kellő mennyiségű esettanulmány az érvényességi horizont megállapításához. Másképp fogalmazva: az ideáltípusok alkalmazása az esetelemzésben és az ideáltípus segítségével megragadott alakzatok tényleges összehasonlítása a weberi módszertanban egymást követő lépések, és a kettő közül utóbbi ad lehetőséget a finomabb distinkciók megtételére: „a tárgy finom árnyalatokra is figyelemmel lévő leírása úgy adható meg a legérzékletesebben, hogy hozzá alapvetően igen hasonló más tárgytól való finom különbségeit írjuk le” (Takó 2020, 63.).

érdemi szerepet játszottak az adott kontextusban, nem vették azokat sorra, *checklistszerűen*). Viszont egyes pontokon a sajátságos, a kutató elméleti várakozásaival ellentétes összekapcsolódások (például a bürokrácia és a plebiszciter politika egyidejű erősödése és bizonyos mértékű szimbiózisa De Gaulle, illetve Morales idején; vagy a technokratikus és a populista politikai stílus keveredése Babiš esetében) hasznos emlékeztetőkként szolgálhatnak a történeti kontingencia kiiktathatatlanságára a fogalomalkotási tevékenységből. Egyúttal pedig arra is, hogy az elmélet és valóság (történelem) közötti „ingamozgás” soha véget nem érő kutatói tevékenység.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- BREUER, STEFAN (1998): The Concept of Democracy in Weber's Political Sociology. In Ralph Schroeder ed.: *Max Weber, Democracy and Modernization*. Basingstoke, Macmillan Press Ltd. 1–13. Online: https://doi.org/10.1007/978-1-349-26836-8_1
- CSILLAG, TAMÁS – IVÁN SZELÉNYI (2015): Drifting from Liberal Democracy: Traditionalist/Neoconservative Ideology of Managed Illiberal Democratic Capitalism in Post-Communist Europe. *Intersections: East European Journal of Society and Politics*, 1. 1: 18–48. Online: <https://doi.org/10.17356/ieejsp.v1i1.28>
- ERDÉLYI ÁGNES (2003): Történelem és teória között. In Erdélyi Ágnes: *A társadalmi világ ideáltípus felépítése. Tanulmányok*. Budapest, Typotex. 79–106.
- GAFFNEY, JOHN (2010): *Political Leadership in France. From Charles de Gaulle to Nicolas Sarkozy*. Basingstoke – New York, Palgrave Macmillan.
- GALVEZ, DAPHNE (2022): Duterte says he is not supporting any candidate except his daughter Sara. *Inquirer.net*, 2022. április 4. Online: <https://newsinfo.inquirer.net/1578244/duterte-says-he-is-not-supporting-any-candidate-except-daughter-sara>

- HOFFMANN, STANLEY (1967): Heroic Leadership: The Case of Modern France. In Lewis J. Edinger ed.: *Political Leadership in Industrialized Societies*. New York, Wiley & Sons. 108–154.
- KISS BALÁZS (2016): Orbán, Vona, Gyurcsány. Politikai vezetők integrációs tevékenysége a migrációs válság idején. *Politikatudományi Szemle*, 25. 3: 10–32.
- KÖRÖSÉNYI ANDRÁS – ILLÉS GÁBOR – GYULAI ATTILA (2020): *Az Orbán-rezsim. A plebiszciter vezérdemokrácia elmélete és gyakorlata*. Budapest, Osiris Kiadó.
- KÖRÖSÉNYI ANDRÁS – PATKÓS VERONIKA (2015): Liberális és illiberális populizmus: Berlusconi és Orbán politikai vezetése. *Politikatudományi Szemle*, 24. 2: 29–56.
- LIGHT, IVAN (2022): Trump's Charisma. *Critical Sociology*. Online: <https://doi.org/10.1177/08969205221087425>
- LIPSET, SEYMOUR M. – STEIN ROKKAN (1967): Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An Introduction. In Seymour M. Lipset – Stein Rokkan eds.: *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*. New York – London, The Free Press – Collier-Macmillan Limited. 1–64.
- LIPSET, SEYMOUR M. – STEIN ROKKAN (2006): Cleavage Structure, Party Systems and Voter Alignments. In Martin Gallagher – Michael Laver – Peter Mair eds.: *Representative Government in Modern Europe*. New York, McGraw-Hill. 268–269.
- LÖWY, MICHAEL (2004): The concept of elective affinity in Max Weber. *Archives of Social Sciences of Religions*, 127: 93–103. Online: <https://doi.org/10.4000/assr.1055>
- MAGYAR BÁLINT – MADLOVICS BÁLINT (2021): *A posztkommunista rendszerek anatómiája. Egy fogalmi keret*. Ford. Boris János, Székly János. Budapest, Noran Libro.

- MUMFORD, MICHAEL D. (2006): *Pathways to Outstanding Leadership: A Comparative Analysis of Charismatic, Ideological, and Pragmatic Leaders*. Mahwah, NJ, Lawrence Erlbaum Associates. Online: <https://doi.org/10.4324/9780415963633>
- RATHBONE, JOHN PAUL – BENEDICT MANDER (2013): Maduro campaigns in shadow of Chávez. *Financial Times*, 2013. április 11. Online: <https://www.ft.com/content/a5554b2a-a28b-11e2-9b70-00144feabdc0>
- SLEAT, MATT (2013): *Liberal realism. A realist theory of liberal politics*. Manchester University Press. Online: <https://doi.org/10.7228/manchester/9780719088902.001.0001>
- SZŰCS ZOLTÁN GÁBOR (2021): Két tézissel több a kelleténél (Körösényi András – Illés Gábor – Gyulai Attila: Az Orbán-rezsim. A plebiszciter vezérdemokrácia elmélete és gyakorlata) *BUKSZ*, 33. 2: 116–124.
- TAKÁCS PÉTER (2017): Autokrácia és autoriter rezsim. Észrevételek két osztályozó kategória jelentéséhez és használatához. In *Unitas Multiplex. Ünnepi tanulmányok Szigeti Péter 65. születésnapjára*. Budapest–Győr, Gondolat Kiadó – SzE-DFK. 385–410.
- TAKÓ FERENC (2020): *Max Weber Kínája. A protestáns etika és a mandarinátus szelleme*. Budapest, ELTE BTK Filozófiai Intézet – L'Harmattan Kiadó – Magyar Filozófiai Társaság.
- WEBER, MAX (1987): *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai 1. Ford.* Erdélyi Ágnes, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.